

*Мар'яна Савка,
письменниця*

СТАН СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ

У статті автор розкриває стан сучасної літератури для дітей та підлітків в Україні з позицій як письменника, так і видавця, свідомого своєї ролі у формуванні нового покоління свідомих громадян України, її майбутнього.

Ключові слова: стан сучасної літератури, звичка читання, сім'я, соціальна адаптація.

*Mar'yana Savka,
a writer*

The State of the Modern Ukrainian Literature for Children and Teens

In the article the author has analyzed the state of literature for children and teens in Ukraine from the point of view of both a writer and a publisher who is aware of their role in the formation of a new generation of conscious citizens of Ukraine, of its future.

Key Words: the state of modern literature, reading habit, family, social adaptation.

Щоб говорити про стан сучасної літератури для дітей та підлітків, перш за все варто поставити собі питання: а під яким кутом зору його розглядати - з позиції читача, видавця, науковця, освітянина? Бо кожна позиція матиме свій ракурс і не може претендувати на якусь абсолютну об'єктивність. Але власне у прислуханні до всіх суб'єктивних позицій можна знайти хоч щось більш-менш схоже на правду. Якщо запитати пересічного дорослого, що він знає із сучасної дитячої літератури, то більший ризик натрапити на того, хто взагалі не знатиме про її існування. Особливо якщо не має дітей або не цікавиться тим, чи вони хоча б щось читають. Більшість батьків виконують свій батьківський обов'язок із купування-читання книг

своїм дітям доти, доки ті ще не навчилися читати. Бо навчитися читати - це важливо, це момент соціальної адаптації, такий зрозумілий батькам. А процес прищеплення дитині любові до читання не становить аж якоїсь особливої необхідності. Мабуть, тому, за більшістю опитувань, на запитання, що ти любиш читати, дитина, навіть уже шкільного віку, відповідає: казки. Казки - це те універсальне, зрозуміле, що не потребує спеціальних роз'яснень. Це те, до чого дитина звикла і що полюбила змалечку. Якщо поруч із казками в неперервному процесі дитина читатиме ще й інші літературні твори, то велика імовірність, що вироблена звичка читання залишиться з нею на все життя.

Тільки от хто подарує їй світ сучасної літератури? Іншими словами, хто є промоутером дитячої літератури на рівні дитини?

Їх може бути кілька:

1. Батьки. Але цей ідеальний варіант присутній далеко не у всіх сім'ях.

Особливо в нашому суспільстві останнього періоду, коли дорослі цілими селами виїжджають на заробітки, прирікаючи власних дітей на дуже стрімке дорослішання, в процесі якого книжка не відіграє ніякої ролі.

2. Школа. Але шкільна бібліотека укомплектовується майже виключно підручниками. Жодне із міністерств - ні освіти, ані культури, - не виділяє кошти на закупівлю художньої літератури для шкільних бібліотек. Тоді чи присутня сучасна дитяча література у підручнику, себто в хрестоматії? Наймолодші автори - це шістдесятники: Ігор Калинець, Євген Гуцало, Ірина Жиленко, Оксана Сенатович. Це прекрасно, що вони є в програмі поруч з Тарасом Шевченком, Іваном Франком, Лесею Українкою.

Але динаміка розвитку української дитячої літератури останнього періоду дуже стрімка. І цей процес не можна оминати увагою, хоч він досі залишається на периферії суспільства, бо дитячі письменники - це поки що не герої нашого часу. Їх не показують у телевізійних шоу, їхні портрети не друкують у щоденнику, а їхні твори не потрапляють у школу. Хіба що їх приносять самі діти, щоб читати на перерві і обмінюватися з однокласниками.

Щоправда, у програмі є «Тореадори з Васюківки». І те, що цю книгу ввели у програму, зробило її ще популярнішою. Бо тепер навіть та дитина, що не має власної дитячої бібліотеки, може сміливо казати, що її улюблений автор - Всеволод Нестайко.

3. Дитяча бібліотека. Може, саме бібліотеки мають донести до дитини світ сучасної дитячої літератури? Почасти так воно і є. Дитячі бібліотеки роблять справді багато для того, аби на їхніх полицях стояли найкращі і найновіші твори. Але. Бібліотека - це структурний підрозділ Міністерства культури. Вона залежить від державного фінансування і далеко не завжди вирішує самостійно, які книги їй потрібні. Бібліотеки ніколи не мають певності, чи отримають кошти і в якій кількості. Видавці не мають жодної певності, що хоча б топові їхні позиції потраплять у дитячі бібліотеки. Загалом вся державна структура і всі її внутрішні процеси систематично страждають на тотальну безсистемність. Програма «Українська книга» не має прозорої і чіткої системи відбору книг, а Комітет Держтелерадіо ніколи не має певності, що отримає фінансування. Документація змінюється в ході підписання, справа не вирішується до останнього моменту, а під завісу бюджетного року (не кожного, ой не кожного!) перед видавцем постає проблема по-спринтерськи надрукувати тиражі, щоб розвезти книги по бібліотеках до закінчення фінансового року. І тоді друкарні стогнуть від перевантаження, а видавці від нервового перенапруження. І якщо це все-таки стається - то це велике щастя. Бо якщо свідомому видавцеві вдалося просунути когось із сучасних письменників у бібліотеки, то є великий шанс, що його твори будуть прочитані. Принаймні тією частиною читачів, які регулярно відвідують бібліотеку. Я не раз чула від знайомих бібліотекарів, що на деякі книги наших письменників стоїть черга. Адже коли бібліотека навіть закуповує потрібні їй книги, то в кількості, що не відповідає запитам читачів.

4. Книгарня. Тут усе досить сумно. Книжковий ринок України на 80% російськомовний. І це сфера інтересів великого російського капіталу. Вони формують цей

ринок під себе, їм не до української книжки і тим паче не до українських письменників. Вони говорять про це відверто і цинічно. Звичайно, все залежить від регіону, власника, мережі. Добре, якщо це «Книгарня Є». Там усе зрозуміло - українська література для дітей та підлітків Є. А якщо це «КС» чи «Буква»? Наприклад, в Одесі чи Луганську? Її там точно «НЕ Є», її не існує.

Отож, таким чином, від батьків, через школу, бібліотеку і книгарню ми дійшли до чи не єдиного реального промоутера дитячої літератури - до видавця. І оскільки я видавець і бачу ситуацію зсередини, то хочу зауважити, що стрімкий розвиток дитячої літератури за останнє десятиліття, а особливо за останні п'ять років, був у першу чергу простимульований видавцями.

Переглядаючи матеріали, я натрапила на статтю книгознавця Емілії Огар, опубліковану 2005 року, де вона пише: «Розвиток національної дитячої книги на зламі століть назвати поступальним важко, радше він нагадує тупцювання на місці. Доводиться констатувати, що перехідний період, або період пошуків, дещо затягнувся. І причини - в економічних негараздах та правовому хаосі, диктаті комерційної вигоди на шкоду соціальній значущості, малочисельності авторського корпусу. Проблема полягає й у тому, що серед видавців і досі немає чіткого уявлення про те, що слід розуміти під поняттям «нова українська книга для дітей».

Я погоджуюся, що десь так воно і було. Зрештою, так воно і залишається, але тенденції все-таки позитивні. У перші роки на посаді редактора дитячого видавництва я мала дуже слабке уявлення про те, що ж видавати і де тих письменників шукати. Але в якийсь момент стався перелом. Або просто визріло покоління. Я думаю, це була щаслива зустріч романтиків-дилетантів. Тут я маю на увазі молоді видавництва, які вели свою діяльність у першу чергу як фанати, а не як бізнесмени, такі як «Теза», «Видавництво Старого Лева», «Зелений пес», зрештою і «Грані Т», і «А-ба-ба-га-ла-ма-га».

Ніхто із великих комерційних видавців не ризикнув видавати маловідомих авторів. А малі видавництва ризикнули. Тут, мабуть, спрацювала якась ментальна спорідненість між людьми одного кола. Так, «Теза» об'єднала довкола себе таких авторів, як Галина Малик, Сашко Дерманський, Леся Воронина, Марина Павленко, у «Видавництві Старого Лева» з'явилася Зірка Мензатюк, яка, до речі, за три книги («Київські казки», «Казочки-куцохвостики» і «Таємниця козацької шаблі»), що вийшли у нас, отримала премію Лесі Українки, а потім Олександр Гаврош, який стрімко рвонув уперед і вже друга його дитяча книга «Пригоди тричі славного розбійника Пинті» стала Книжкою року, а найновіша «Галуна-Лалуна, або Іван Сила на Острові Щастя» стала дипломантом «Коронації слова». Я бачу, що після того, як автор видає свій перший твір у видавництві, в нього з'являється стимул до внутрішнього розвитку, пробуджується азарт до писання, і за першою іде наступна книга. Так, Зірка Мензатюк видала в нас три книги, а четверта в роботі, Олександр Гаврош видав три книги, Олекса Росич видав два великі романи для дітей - «Отто, принц львівський» і «Джовані Трапатоні» буквально через рік! Харківський письменник Валентин Бердт написав книгу «Марципан Пломбірович», а через рік ми видали його психологічний твір, шкільний роман для підлітків «Мій друг Юрко Циркуль».

В інших видавців подібна ситуація. Володимир Рутківський, хоч давно був майстром прози, визнання і популярність здобув після виходу в «А-ба-ба-га-ла-ма-зі» «Джури козака Швайки» і не забарився з продовженням.

Авторський корпус останнім часом збільшився за рахунок нових імен, але відрадно, що ті, хто вже давно утвердився як дитячий письменник, не покинули цієї справи. Серед дитячих поетів: Роман Скиба, Ігор Січовик, Юрко Бедрик, Галина Малик, Анатолій Качан, Оксана Кротюк, Сергій Пантюк, Іван Андрусак. Проза - Леся Мовчун, Зірка Мензатюк, Олеся Ільченко, Сашко Дерманський, Олександр Гаврош, Ніна Бічуя, Леся Воронина, Сергій і Марина Дяченко, Андрій Курков, Галина Пагутяк, Марина Павленко, Олекса Росич, Марія Морозенко, Ксенія Ковальська.

Видавець несе усі ризики співпраці з молодим, ще не розкритим письменником. І тут він може покладатися тільки на власну інтуїцію. Видавництво «Грані-Т» придумало серію «Сучасна дитяча проза» і закликала взяти участь у такому експерименті дорослих сучасних письменників. Так, для дітей почали писати Лариса Денисенко, Світлана Поваляєва, Любка Дереш, Ірен Роздобудько і багато інших. Хтось сприйняв це як експеримент і до дитячої прози не повертався. А хтось залишився у дитячій літературі - як-от Олександр Гаврош, що починав як есеїст і дорослий поет, чи Олександра Росич, котрий стартував як сценарист.

Конкурси, які видавництва час від часу організовують, також заохочують і стимулюють письменників. Завдяки конкурсам з'являються нові імена. Є в них і своя небезпека, бо це завжди певна кон'юнктура, обмеження в часі. Але немало й користі. Через конкурс «Українська сила» ми знайшли Марію Морозенко та Ярослава Ярша.

У нас є поважна і шанована премія Кабінету Міністрів імені Лесі Українки, заснована ще на початку 70-х. Але чомусь ті письменники, котрі здобули цю визнану державну нагороду, не мали честі опинитися на сторінках шкільного підручника. Серед лауреатів останніх десятиліть - Володимир Лучук, Василь Чухліб, Марія Людкевич, Анатолій Качан, Ярослав Стельмах, Володимир Рутківський, Юрій Ярмиш, Галина Малик, Зірка Мензатюк. З них хіба що Ярослав Стельмах потрапив у програму.

Тим часом можна з упевненістю сказати, що сучасна література для дітей останнього періоду стала питомо українською. Бо в ній присутні як твори, що пробуджують в дитині усвідомлення національної ідентичності - Зірка Мензатюк («Київські казки», «Таємниця козацької шаблі»), Олександр Гаврош («Неймовірні пригоди Івана Сили, найдужчої людини світу»), «Пригоди тричі славного розбійника Пинті»), Володимир Рутківський («Джури козака Швайки», «Джури-характерники»), Марія Морозенко («Іван Сірко, Великий Характерник»), так само як ідентичності сучасної дитини, що живе у світі високих технологій, Інтернету - Сергій та Марина Дяченки, Галина Малик, Леся Воронина, Леся Мовчун, у нас навіть є твори про віртуальні мандрівки (Сергій Гридін), а з іншого боку накреслюється і психологічна проза для дітей - Валентин Берд, Ніна Бічужа, Марина і Сергій Дяченки, і різдвяні повісті Оксани Луцківської, Зоряни Живки та Галини Павлишин.

Повертаючись до книгарень, хочу зацитувати Ярослава Мариновича, що представляє одне з найбільших російських видавництв ЕКСМО, яке стало інвестором мережі КС і, відповідно, здобуло для своїх російських книг ще кращі позиції на українському ринку: «Более-менее приемлемыми продажи украинских изданий можно назвать только в сегменте детской и подростковой литературы. Книги на украинском языке, рассчитанные на людей старше 30 лет, продаются очень плохо. Разве только супербестселлеры уровня Дэна Брауна, которые во всем мире расходятся тиражами в десятки миллионов томов. Здесь таких книг можно продать 30-40 тыс. экземпляров, и то если выпустить на несколько месяцев раньше российского аналога. Мы не можем идти вразрез с рынком и издавать книги, которые не будут продаваться».

Це означає, що ключові позиції українського книжкового ринку займають неукраїнські гравці, в яких нема жодних сентиментів до української мови і рідної літератури, лише жорстка комерція. І ще це означає, що якщо ми сконцентруємо всі свої зусилля на дитячій літературі, то матимемо шанс, що нація людей, котрі читають українською, не вимре. Якщо зараз ми всі, письменники, видавці, науковці, освітяни, державні чиновники, зробимо все, що в наших силах, для популяризації української дитячої книжки, зробимо прорив художньої літератури для дітей у школи - ми дамо собі шанс вважати всю нашу роботу не марнуванням часу, а виконаною місією. Адже, свідомо не збільшуючи кількість годин на рідну літературу, не включаючи дитячу літературу в програму, ми допускаємо ситуацію, коли більшість дітей цієї літератури так і не побачить. У неї не буде шансу.